

ВЪРА и ДЪЛО

Бюлетин на II Каварненска енория на храм „Св. вмчк Георги“

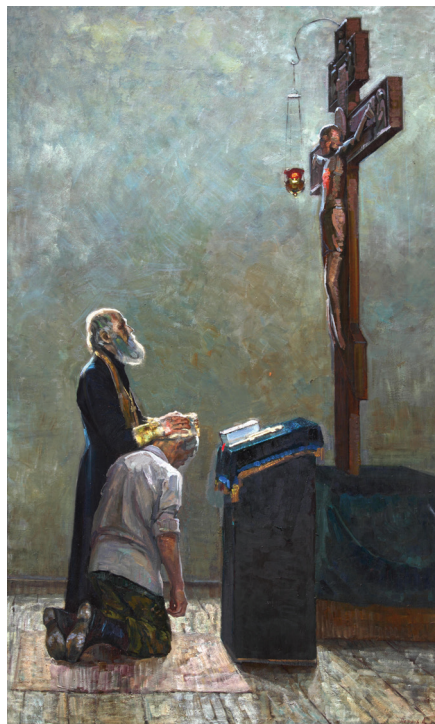
брой 6 (32), година VII, ноември 2021 г.

Раздава се даром

Основан е през м. декември 1940 г.

ТАЙНСТВОТО ПОКАЯНИЕ (ИЗПОВЕД) – НАЧИН НА УПОТРЕБА ЗА ПРОМЯНА НА ЖИЗНЕНИЯ СТАТУС (С ОГЛЕД НА БЪЛГАРСКАТА ПРАКТИКА)

Проблемът за разкаянието и покаянието, проблем моден и широко застъпен в средствата за масово осведомяване, който обаче не успя да моделира общественото мнение в желаната насока, предизвиква интереса на учения поради дълбинната му обвързаност с ценностите на християнството, а по всяка вероятност и с предхристиянското наследство. След едно дълго откъсване на нашето общество от църквата, породено от официалното изповядване на безбожие, през последното десетилетие на отиващия си XX век се наблюдава очевиден и може би искрен интерес към религията. В това число и към традиционното ни вероизповедание – Православието. Храмовете изведнъж се напълниха с хора и станаха тесни за богомолците. Публичната реч се изпъстри с термини, заимствани от християнския лексикон, но не винаги употребявани в смисъла им изразители на християнския морал. И това е така, защото тези хора не са минали през *оглашение*, т.е. през предварително запознаване с философията на християнството и с практиката на Църквата. Не толкова вискателни към себе си, само защото са потомци на християни и са наследници на традиционната християнска лексика, те въвеждат в обръщение думи като грях, покаяние, изповед и прошка. Но какъв смисъл влагат те в тези думи и, което е по-важно, в тяхната употреба в този момент, когато ги адресират към общност, която или няма понятие от християнските тайнства, или е твърде бегло запозната с тях? Това състояние, което по същество е „вторично подивяване“ на българина спрямо изходното му равнище на християнин от средата на същия този XX век, е изключително любопитно за учения, дотолкова доколкото в разкрепостената активност той би могъл да открие не само повлияно от модата или

„Покаяние“, худ. Дмитрий Петров

от преходното любопитство поведение на външно приобщаване към християнството, но да установи и търсене, при това искрено и продиктувано от вътрешна потребност, на изконните ценности на нашата вяра.

Настоящото изложение няма характер на изследване в традиционния смисъл на думата. То се основава на лични наблюдения и размисли и има по-скоро научно-публицистична, отколкото собствено научна насоченост. Неговата цел е да постави на вашето внимание някои съвременни проблеми на едно потомствено християнско общество, чието по-задълбочено проучване би могло да се превърне в научна реалност.

Като тръгва от идеята за необходимостта от християнско просвещение днес, текстът представя накратко смисъла на тайнството *Покаяние* с примери от Стария и Новия завет. Що се отнася до мястото на *Изповедта (Покаянието)* в практиката на българина-християнин, тайнството е маркирано в два плана: 1. като средство за осигуряване на благосклонен прием в отвъдното под формата на предсмъртна изповед, съпътстваща един от етапите на жизнения цикъл, а именно преминаването от живот към смърт; 2. като средство за промяна на жизнения статус в обсега на един и същ етап от жизнения цикъл – изповед преди кръщение, преди причастие, искане на прошка в битови условия за облекчаване на съвестта и пр.

Именно като опит за промяна на статуса от виновен към оневинен лексиката, която означава обговаряното тайнство, навлиза в съвременния обществен живот. Употребата ѝ е пряко обвързана с политическите грехове и политическото покаяние. Защо обаче *Покаянието* остана само един речеви жест в българска среда? Защо то не се състоя и няма изгледи да се състои?

СВЕТТО ПИСАНИЕ ЗА ПЪРВОПРИЧИНАТА НА ПОКАЯНИЕТО

Същността на тайнството *Покаяние* е изповядване на греха, което е доказателство за искрено разкаяние. По тази причина освен *Покаяние* тайнството се нарича *Изповед*. То е в пряка причинна връзка с човешката склонност към грешене, към вършене на грях. Тя се проявява още в поведението на първия сътворен от Бога човек – Адам. Първородният грях се състои в това, че Адам нарушава Божията забрана: „След това Господ Бог взе човека (когого създаде) и го посели в Едемската градина да я обработва и да я пази. И заповяда Господ на човека и рече: от всяко дърво в градината ще ядеш; а от дървото за познаване на добро и зло да не ядеш от него; защото в който ден вкусиш от него, бездруто ще умреш“ (Бит. 2:15-17).

Знаем как се развиват след това събитията: Господ създава жена от реброто на Адам, изкушена от змията,

тя посяга към забранения плод, хапва от него и дава на Адам. Следват разкритията на Бога, неговото проклятие към Земята, поради съпричастността на Адам към нея, изгонването от Рая и поставянето на стража пред дървото на живота: „И рече Господ Бог: ето, Адам стана един от нас да познава добро и зло; и сега ще простре ръка да вземе от дървото на живота, та, като вкуси, да заживее вечно. Тогава Господ Бог го изпъди от Едемската градина, да обработва земята, от която бе взет. И изгони Адама, и постави на изток при Едемската градина Херувим и пламенен меч, що се обръщаше, за да пазят пътя към дървото на живота“ (Бит. 3:22-24). На този етап от Свещената история Адам и жената, която той нарича Ева (живот), са изгонени, след като им е казано в какво се състои тяхното наказание – той с мъка да изкарва прехраната си от земята, а тя да ражда

децата си с болка. Не се споменава за никакво *Покаяние*, което да ги освободи от греха. То, както ще видим по-късно, е признак на Божественост.

Чрез Адам грехът се наследява от човечеството. Греховността се налага като същностна черта на човешкия род и това негово естество не може да се промени без помощта на Бога. Като изпрати своя син на земята, Бог проявява милост и дава възможност на онези, които са повярвали, да бъдат освободени от първородния грях. „Защото и Син Человеческий не дойде, за да му служат, но да послужи и да даде душата Си откуп за мнозина“ (Марк. 10:45). Старозаветното изгонване от Рая е точно обратно на Новозаветната възможност за приобщаване към Бога. Възможността за завръщането на човека, което

е едно духовно движение към изначалното местопребиваване, е дадена от самия Бог на наследниците на Адам. И този Нов завет (договор) между Бога и човека е скрепен с жертвената кръв на Божия син. Изпращането на Спасителя е израз на Божия доброта и средство за противодействие на греха. „И така, както чрез престъплението на едного дойде осъждането на всички човеци, тъй и чрез правдата на Едного дойде на всички човеци оправдание за живот“ (Рим. 5:18). Самата победа над греха, обаче, не може да бъде постигната без личното усилие на грешника. Според Новия завет човек е поставен в положението на избиращ – той може да избере да се отрече от греха. И в тази борба против грехопадението неговото единствено резултатно средство е *Покаянието*.

ПРОИЗХОД И ПРЕОСМИСЛЯНЕ НА ТАЙНСТВОТО ПОКАЯНИЕ СПОРЕД СВЕТОТО ПИСАНИЕ

Каенето, в смисъл на промяна в решението, е присъщо на Бога поведение. Първото документирано в Светото Писание Божие разкаяние е след Сътворението: „И рече Господ: ще изтребя от лицето на земята човеците, които сътворих... защото се разкаях, заедо ги създадох“ (Бит. 6:7). И след потопа Светото Писание избобилства с примери за Божие разкаяние, протичащи най-вече от противоречивото му поведение към избрания от Него народ. Господ дава пример за покаяние чрез думите си: „... съжбялявам за бедствието, що ви сторих“ (Иер. 42:10). Иисус Христос наставлява вярващите да се приобщат към този присъщ на самия Бог дар, Покаянието, чрез притчите за митаря и фарисея, за блудния син и пр. (Лук. 15:11-32; 18:11-13).

В Новозаветния смисъл на думата *Покаянието* не е просто признаване на греховете за успокоение на съвестта. То предполага цялостно преориентиране, преобръщане на човешкия живот, връщането му към детската чистота и невинност. Според Светото Писание Христос не само дава нагледен пример на учениците си как трябва да изглежда покаяния се човек (Мат. 18:1-4), но ги поучава и по какъв начин трябва да бъде постигнато *Покаянието*: „Ако съгреша против тебе брат ти, иди и го изобличи насаме; ако те

послуша, спечелил си брат си; ако не послуша, вземи със себе си още едно или двама, та с устата на двама или трима свидетели да се потвърди всяка дума; ако ли пък не послуша тях, обади на църквата; но, ако и църквата не послуша, нека ти бъде като езичник и митар“ (Мат. 18:15-17). Ето тук са вложени указанията за тайната и за публичната изповед, както и за целта към приобщаването към подобно тайнство. А целта е спасението съгласно думите „спечелил си брат си“.

Преките последователи на Христос, апостолите, проповядват Покаяние като средство за опрощаване на греха и получаване на опрощение чрез Сина Божий, който е ходатай за греховете на цял свят (Деян. 3:19; 8:22; 1 Йоан. 2:1-7). Но те също дават пример за собствена разкаяност като необходимо за християнина поведение, което го доближава до Бога. В своето Второ послание до коринтяните апостол Павел пише: „Защото, ако и да съм ви наскърбил с посланието, не се кая, макар и да се каях отначало, понеже виждам, че онова послание ви е наскърбило само за малко време. Сега се радвам не за това, че се наскърбихте, но че се наскърбихте за покаяние, понеже се наскърбихте по Бога, та никаква беда да не претърпите от нас“ (2 Кор. 7:8-9).

КЪМ ВЪПРОСА ЗА УПЪЛНОМОЩЕНИЕТО ДА ИЗВЪРШВАТ ТАЙНСТВОТО

Най-ранен пример за предаване на права върху извършването на тайнствата е събитието от „първия ден на седмицата“, т.е. от деня на Христовото възкресение. „А Иисус пак им рече: мир вам! Както Ме Отец прати, тъй и аз ви пращам. И като рече това, духна и им каза: приеми ете Духа Светаго. На които простите греховете, тям ще се простят; на които задържите, ще се задържат.“ (Йоан. 20:21-23). Тези права, в изпълнение на обещаното от Спасителя (Мат. 18:11), са препотвърдени на Петдесетница след Възкресение Христово, когато апостолите са кръстени от Дух Свети. Видимият знак на кръщението са огнените езици, които застава над главите им. Тогава те получават от Светия Дух благодатни дарове и това става очевидно за събралите се на празника юдеи и представителите на други народи (Деян. 1:5; 2:2-12). Същност редът за приобщаване на апостолите към тайнствата не е същият, както при простосмъртните. Като избраници на Сина Божий те са участвали в Тайната вечеря, чрез която са станали причастни към тайнството Евхаристия. След това са получили уверение, че могат да извършват опрощения след покаяние, но са белязани за свещенодействия (в това число и извършване на тайнства) едва на Петдесетница. По своята

същност събитието със съшествието на Светия Дух върху апостолите е сложно, тъй като в него се провижда изявата на две тайнства – Кръщение, но и Свещенство.

Извършването на каквито и да било тайнства върху смъртни хора е предшествано от посочване на онези, които могат да го извършват. Това е задължение на Църквата от раннохристиянско време до днес. Затова не случайно първото тайнство върху Божиите избраници след Възнесение Господне е Кръщаване в Свещенство. Едва при наличието на хора, които са упълномощени да въвеждат в тайнствата, е възможно задействането на последните. Правото да извършват тайнството *Покаяние* първо е дадено на апостолите. Те от своя страна чрез ръкополагане го предават на лицата, които представят създадената от Христовите ученици йерархия, а именно – на епископите и на презвитерите. И до днес едно от каноничните правила при Изповед е, че тя може да се извършва от епископ или презвитер. Но освен права тези представители на свещеночалието имат и задължения. Те са задължени да не издават тайната на изповедта и да не приемат за изповед грешник, който е подложен на покаяние от друг изповедник (Чифлянов 1997:290)¹.

ТАЙНСТВОТО ПОКАЯНИЕ В ХРИСТИЯНСКАТА ПРАКТИКА

Следвайки реда на събитията в Светото Писание, откриваме, че първото тайнство, което е било достъпно за хора, е насочено към онези, които са преки виновници за страданията на Спасителя. И това тайнство е *Покаянието*. „А Петър им рече: покаяйте се, и всеки от вас да се кръсти в името на Иисуса Христа, за прошка на греховете; и ще приемете дара на Светаго Духа“ (Деян. 2:38).

През апостолския век приобщаването към *Покаянието* става чрез взаимна доверителност по време на сбирките: „Изповядвайте си един другиму греховете и молете се един за други, за да се изцерите, голяма сила има усърдната молитва на праведника“ (Иак. 5:16). Ако в Стария завет поня-

тието за грях отвежда към поведение, което може да се опише като „отклонение от целта“, „нарушаване на заповедта“, „бунт“, „извращение“, „изопачаване“, „изпадане в заблуда“, то в Новия завет освен с всичко това грехът се съотнася с представата за зло, за духовна поквара, за обвързаност със Сатаната. Ако трябва да бъдат съвсем конкретно назовани, големите смъртни грехове от раннохристиянския период са отказ от вярата, блудство и убийство. След превръщането на християнството в държавна религия на Запад представата за греха се детайлизира. Там между VII и XVII век се налага схващането, че греховете, които изискват Покаяние, са чревоугодничеството, блудството, сребролюбие, безгрижието,

завистта, суетата и гнева. А в основата на всички грехове, според църковните опци, е гордостта (Чифлянов 1997:286-290; Малишки 1951:40).

Самите форми на Покаяние, които църквата утвърждава, са били съобразени с прегрешението, но и с общите настроения на обществото. По всяка вероятност до III век извършителите на смъртни грехове са отпадали от общността на християните. През III век те вече не са били изключвани, но са били оставяни на доживотно покаяние. Другите грешници са били отлъчвани от Църквата и подлагани на изпитания. В средата на този век грешниците са минавали през две степени на покаяние – *слушащи* и *припадащи*. През IV век покаяната дисциплина вече имала утвърдени форми, които включвали четири степени на покаяние: *плачущи*, *слушащи*, *коленопреклонни (припадащи)* и *стоящи*. Мястото на всеки вид каещи се в храма, както и степента на участие в богослужението са били строго определени и следени от йерарсите, наложили изпитанието. *Плачущите* стояли вън от храма и модели верните християни да ги приемат обратно в общността си. Следващата стъпка на покаянието водела грешниците до статуса на *слушатели*. Те можели да стоят в притвора заедно с *оглашените* и да следят службата. *Коленопреклонните* или *припадащите* заставали в задната част на наоса и оставали до започване на тайнството Евхаристия. Последната степен на изпитанията обхващала *стоящите* в храма. Те присъствали на тайнството Евхаристия, без право да се приобщават към него. След преминаване през всички степени на покаяната

дисциплина следвало публично покаяние и тържествено примирение на каещия се с Църквата. Над него се прочитала *прощителна молитва* и му се давала *целувката на мира*. От IV век натакък станало възможно дори извършителите на смъртни грехове като убийство, след изтърпяване на *епитимии* (забрани, духовни упражнения, действия с изправителна цел), да бъдат приемани от Църквата. Срокът за покаяние на убийци бил 20 години.

Строгата форма на тайнството Покаяние била обусловена от особеностите на християнския живот – гонения, ереси, разколи, които без съответните мерки можели да навредят на Църквата. С времето обаче покаяната дисциплина била смекчена, при което публичното покаяние се заменило с изповед пред свещеник. Тайната изповед е била част от поведението на християните, препоръчана от Христос. Самата Църква, при своето утвърждаване, налага чрез апостолските послания като моделиращо поведение публичната изповед. През IV век в целия християнски свят е учредена институцията *Презвитер на Покаянието*. По-късно тя е отменена, а през XIII век е отново възстановена.

От IV век се въвежда задължителната изповед при монасите, която първоначално е отнасяна към *повечерието*, а по-късно – към *утренята*. Точно монашеските среди излъчват и светии изповедници. За правилното въвеждане с тайнството Покаяние (Изповед), схващано не само като същност, но и като процедура, била създадена съответната книга – *Покаен номоканон* (законоправилик), която е съставна част на *Требника*

ИЗПОВЕДТА В БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА

Тайнството Покаяние в съвременната българска църковна практика е чин, който се състои от две части – подготовка за изповедта и самата изповед. Подготовката се извършва в храма пред иконата на Спасителя, както и пред останалите негови символи – Кръст и Свето Евангелие. След прочитането на определените молитви и изгълнението на псалми над прегрешилия, той се изповядва. Ако прегрешенията са тежки, изповедникът налага *епитимия* и отлага опрощаването. Ако са леки, след като покрие главата на каещия се с епатрахила (част от одеянието си), произнася опрощителна молитва и прави отпуст. Покаянието и опрощението са условие за допускане до тайнството Причастие. Неполучилият опрощение няма право на Причастие. Тайнството Покаяние под формата на Изповед до днес остава съотнесено с предсмъртния час и за вярващите е неотменна част от предпогребалните обреди. Ако някой каещ се почине, преди да е изтекъл срока на покаяната му дисциплина, в края на опелото се чете т. нар. *разрешителна молитва*.

Казаното до тук представя възможностите, които нашата църква създава за опрощаване на греховете чрез изповед и покаяние. Каква е обаче практиката? Откровено казано непрочувана от етнографска гледна точка и непозната за тази наука откъм богословската и трактовка. И това не може да се обясни с гарантираната тайна на изповядващия се, защото въпросът е не да се узнаят греховете на конкретния човек, а да се уточни какво църквата смята за грях и как, благодарение на срещата между изповядващ се и изповедник, се стига до надмогване на греховността.

Каква е съвременната представа за грях според Църквата и според народната вяра и какви типове прегрешения най-често изповядват преди причастие и в предсмъртния си час българите, е нещо, което тепърва ще се изучава. Онова, с което етнографията разполага като знание относно народните понятия за грях, е от времето на Димитър Маринов, дообогатено от последователите му чрез привличане на писмени извори (апокрифни и канонични), както и извори на словесното творчество (песни, приказки, анекдоти, пословици и поговорки) и на изобразителното изкуство (църковни фрески). Греховете в традиционния смисъл на нашата народна вяра, което ще рече, че в нея се съдържат представи от предхристиянско време с общочовешка валидност, са убийството; кражбата и лъжата; непочитането на Бога чрез неспазване на празници, пости и други наложени от църквата забрани; непочитането на родители и роднини, кумове

и кръстници; кръвосмешението и прелюбодеянието; лихварството; коравосърдечие към сираци, вдовици, сакати, болни, просяци, бедняци; пианството; безделничеството; женската суетност. Своеобразно доразвитие на представата за грях е отбелязано от XVIII век насам по повод на грамотността и отношението към книгата. Според дамаскинарската книжнина онези, които не четат, се отклоняват от пътя на спасението и се обричат на вечни мъки в отвъдното. През XIX век, с разгръщането на борбата за църковна и държавна независимост, в списъка на греховете попадат вероотстъпничеството и предателството. В същото време си пробива път схващането, че да се убие османлия, не е грях (Георгиева 1985:71-73; Георгиева 1994:94; Маринов 1914:237-238).

Етнографската наука, която доста подробно ни представя схващанията на народа за грях, описва едно традиционно общество, което има устойчив образ за света и за неговите ценности. Това е свят, в който има Бог, Цар, Стопанин, собственост, ред и съгласие относно това как трябва да се държат представителите на различните полове, възрасти, социални среди. Свят, в който недвусмислено се знае кое е добро и кое зло, какво е смъртен грях, обикновен грях или просто прегрешение. Списъкът на греховете, макар и отворен за попълнения, е застинал в етнографските описания на своя възрожденски вариант. Предстои не неговото попълване, а пренаписване, защото ако годините след Освобождението в общи черти повтарят възрожденските нагласи, то през отиващия си XX век и българинът се оказва поданик на един чужд на традиционните му представи свят. Това с особена сигурност може да се твърди за десетилетията след Втората световна война. Можем ли да докажем, че у нас през втората половина на XX век продължава да се счита за грях неуважението към Бога, когато църковните празници бяха не просто отменени, а изличени от празничния календар и подложени на осмиване. Да си спомним кога бяха възстановени като официални празници Рождество Христово и Възкресение Христово например. Можем ли да твърдим, че непочитането на свещенослужителите, на иконите и кръста е грях, когато Църквата като цяло, с целия неин пантеон, служители, символи и материални ценности беше обявена за изживяла времето си и заместена от Дома на атеиста? Не са ли днес неподдържаните църкви, откраднатите икони, богослужбени книги и църковна утвар, както и двойственото отношение към клира най-логична последица от това, че тяхното поругаване, рушене, ограбване в определен момент не само не се бро-

еше за грях, а напротив – беше положително оценено поведение? Присвояването на чуждото в традиционно описаните примери (орач заорава бразда от чужда нива, терзия реже от шаека на клиента, предачка на чужда вялня присвоява някоя къделя) би ли могло все още да се вмести в списъка с грехове, след като цялото имущество на хората беше присвоено под формата на национализация и колективизация, за да бъде превърнато в общонародна собственост? Тя пък не беше ли разграбена, все едно че кражбата не е грях? На какво да се надява днес обществото, след като синове публично се отказваха от бащите си, обявени за врагове на народа? Не беше ли взривен по този начин грехът от непочитание на родители, роднини, род и родина? Последниците са онагледени чрез днешното отношение към най-възрастните. Какво да кажем за разреждането на виното с вода? Смятано за грях, днес то изглежда невинно занимание в сравнение с производството на т.нар. ментета, довели до отравения и смъртни случаи? Или за женската суетност, която целенасочено е насърчавана чрез модата, козметиката и т.н.

Дори с невъоръжено око и ум е видно как се променя представата за греховност и грешене. Кое днес е грях и какво включва списъкът на греховете? Това са въпросите, по които етнографите тепърва ще трупат материал. Но той не бива да се извлича както досега от „гълбините на народа“. Нужен е поглед върху църковната представа за грях, която в края на ХХ век също показва отклонения спрямо традиционните християнски ценности. Изучаването на греха от гледна точка на Българската православна църква е наложително за етнографията, ако тази наука иска да представи българския модел на поведение, като престане да се ограничава само до описание на греховността, а доразвие темата по посока на нейното превъзможване и опрощаване.

Товага всеъем закономерно ще се открие ролята на Църквата, обгърната до този момент в мълчание или загатната чрез бегли примери от битовото християнство. Подобна насоченост на научния интерес би допринесла да се изясни образът на свещенослужителя, който в случая ни интересува в ролята му на изповедник и опрощавач греховете.

До този момент, анализирайки социалната действителност, етнографските текстове надминават по критичност спрямо духовенството презвитер Козма. Като се позовават подборно на устното народно творчество, те коментират изворите не откъм тяхната фактология, а като израз на отношение, което приписват на народа. „Висшето и низшето духовенство е иронизирано в на-

родното творчество, разобличава се неговото лицемерие, пиянство, паразитизъм, и алчност. (...) Омразата към тези духовни служители, които наред с богатите измъчват бедните, е толкова голяма, че след смъртта народът им отрежда място само в ада“ (Етнография 1985:59). Че в доста народни творби отношението към попа и монаха е иронично, може да се смята за доказан факт, но да се приравнява то към омразата, при това за време, когато тези приказки и песни са създадени, е вече пресилено. В цитирания авторски текст по-скоро би могло да се види отношението на едно атеизирано съзнание към духовенството. И това е съзнанието на изследователя. Самият народ в ежедневието си показва по-скоро уважение, отколкото презрение към духовенството. Нека да напомним, че точно народът ни продължи да кръщава децата си, макар и тайно. И да изпраща мъртвите си със свещеник преди или след гражданския ритуал. И същият този народ, в случаите когато можеше да се добере до свещеник в предсмъртния си час, защото свещениците особено в селата не достигаха, му разкриваше душата си. Тези факти свидетелстват за доверие към свещенослужителите, затова преди окончателно да се определи отношението на народа към Църквата и нейните служители, етнографът е длъжен да ги вземе под внимание.

Проблемът за греха е част от тайнството *Изповед (Покаяние)*. Той не бива да остава на равнището на емпиричния материал, сведен до списък на основните грехове или в най-добрия случай до моралната им оценка в народна среда (Кирилова 1986:32-37).

От гледна точка на християнството грехът е средство за изпитание, чиято цел е преобразяване в духовен план. В практиката на християните съществуват отработени механизми, които позволяват на човека да се отграничи от греха. В продължение на две хилядолетия чрез *Изповедта* и *Покаянието* утълномощени служители на Църквата помагат на хората да се връщат към статуса на същества с чиста съвест – нещо, изключително важно за качеството на човешкия живот. Не само регистрацията на греха, а начините на неговото преодоляване би ни обогатило със знания, полезни за поразеното от душевни недъзи наше общество. Институции с отработени механизми в лицето на Църквата и на традиционната празничност не липсват. Но ако в последната се пази битовизиран опростен вариант на тайнството, то подробностите на сложната му същност трябва да се търсят в институционално утвърдените форми на църковната практика, за да се създаде една цялостна представа за връзката *грях-Изповед-Покаяние-Опрощение*.

ПОКАЯНИЕ БЕЗ ИЗПОВЕД – ПРАКТИКА В БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА ПРАЗНИЧНОСТ

В съвременната празнична практика, която възпроизвежда без прекъсване една изконна наша традиция, *Покаянието* в действие се проявява ежегодно в поведението на българина-християнин чрез *искането на прошка и опрощаването* – обред, който се извършва на битово равнище (не в черква и не в присъствието на свещеник) на Сирни Заговезни, неделния ден преди започване на Великия пост. Този празник се предхожда от Сирна неделя, Сирница, Прошка, Поста неделя, Постовите (т.е. седмичата между Месни и Сирни Заговезни). Самият неделен ден освен със споменатото по-горе име, е известен и като Сирни поклади или Прощачни поклади. В етнографската литература и в изворите се споменава за утвърдения от народа обичай през целия ден

младите да ходят при родители, кумове, кръстници, възрастни роднини, за да искат опрощаване за прегрешенията си, без да ги изповядат. На трапезата, която се слага вечерта и която е без

обредни хлябове и без кадене, хората сядат, след като са минали през *покаянието и опрощанието*. „Преди да насадат и да почнат вечерята, извършва се обичаят *опростване* между домашните; той става, като целуват ръка по-младите на по-старите; при целуване ръка казват: „прощай“, на което отговарят: „Господ да прощавва. Да си простен!“ (Маринов 1914:363)².

Това е един много силен празник, който поради извънцърковната си форма не беше засегнат в годините на задължителната атеизация, а продължи без прекъсване да се празнува в семейна среда. Поразителен е размерът на причастността към тайнството *Покаяние* в тази негова битовизирана форма у българите – народ, който сам себе си определя като безбожен. Наистина за степента на религиозност би трябвало да се съди по делата, които са подчинени на една покаяйна дисциплина, надхвърлила контрола на Църквата и поверила греха и грешките на самоконтрола на

худ. Златю Бояджиев

вярващите. Дали това е резултат на усвоено църковно влияние, което моделира празничната сфера на бита, или е израз на обратното влияние, при което езическата обредност ляга в основата на църковно-християнската, е трудно да се каже. Остава обаче впечатлението, че тайнството *Покаяние* в българска среда има силни корени. Ежегодният празник на Покаянието в миналото е бил белязан от неизменното преобладаване на

огнената стихия, обредно модифицирана като огън за прескачане, факли (*оратници*) и огнени стрели. Впрочем паленото на огньовете на Сирни Заговезни все още е факт за някои селища в страната. Дали тези усвоени от културата форми на огъня, огнесени към *Прошката* (*покаяние-огън-опрощаване*) по чиста случайност съвпадат с образността и внушенията на Страшния съд в неговия християнски вариант?

ПОКАЯНИЕТО ДНЕС КАТО НЕВЪЗМОЖЕН ЖЕСТ

Какво прави темата за *Покаянието* привлекателна за съвременния учен? Нейната актуалност, нейното присъствие в публичния изказ и предполагаемите очаквания от резултата на нейното събдяване. Темата за *Покаянието* се внедрява в публичното съзнание чрез средствата за масово осведомяване. Като неин подател могат да бъдат посочени от една страна медиите, а от друга – политическите сили или друг вид институции, представящи обществото (граждански движения, профсъюзи и пр.). Показателно е, че насърчаването на *Покаяние* не произхожда от Църквата, като съвсем друг е въпросът за причините на нейната пасивност.

Връщайки се към активните колективни субекти, установяваме, че медиите, които през последното десетилетие на ХХ век не пропускат отбелязването на нито един голям традиционен празник, обвързват съобщението за Сирни Заговезни с пояснение за същността на *прошката* в българска среда. Съобщение, което пряко ползва етнографски извори. Ако има коментар или призив, то той е в смисъл да се следва примера от миналото. От името на неидентифициран подател (народа, обществото, зрителите) „да се покаят“ са призовани неидентифицирани получатели, а именно политиките, мутрите, мафиотите, онези, които изнесоха парите на държавата. Електронните медии излъчват и автопризиви от типа „да се покаем“, при което конкретен подател отново прибегва до безлична форма. Така самата идея за *покаяние* изглежда някак смислово разфокусирана. Не липсват и медийни варианти на представянето ѝ, най-често при случайните улични анкети, от които проличава, че призивите за *Покаяние* имат пожелателен характер. Усеща се недоверие относно възможността то да се осъществи. И още нещо се усеща при значителна част от интервюираните, което може да бъде названо дистанциране, поглед отвън или ефект на отчуждението. Декларирана е готовността да се говори за *Покаяние* и *Прошка*, но в същото време се подразбира, че дори те да се състоят, това ще се възприеме като битова сценка, на която много не вярващ, но участващ в нея заради традицията. Възприемането и осмислянето на подобен жест е по-скоро в категориите на карнавалното, отколкото на тайнството с Божествен произход. Крайният резултат е, че е била отправена покана за действие, което на лексикално равнище е обслужвано от архаизми като *Покаяние* и *Опрощение*. *Изповедта*, както и при традиционната народна празничност, остава отвъд действието, в сферата на мълчанието.

Другият подател, който ползва медиите като механизъм за препредаване на собствените си послания, са институциите, които организират обществен и политически живот. Техният опит за манипулации с *Покаянието* може да се сведе до последното десетилетие на ХХ век. Квазивариант на *Покаянието* е публичната самокритика, много типична за поведението на партията, която управлява България от втората половина на 40-те години до края на 80-те години на ХХ век. По външни признаци публичната самокритика е близка до публичната изповед на ранните християни. Разликата е може би в източника на страха. Страхът от Бога изгражда у християните вътрешна потребност за изповед. В условията на общност, отхвърлила Бога, не вътрешната потребност, а партийната дисциплина принуждава човека да се саморазкрива, саморазкайва и самопорицава публично. Подобно поведение и в съответствие с моралния кодекс на партията и съобразя-

ването с него запазва самокритикуващият се в статута му на контролируем партийен член. Противното би означавало отлъчване, равностойно на социална смърт.

Своеобразна модификация на критиката и самокритиката от предходните десетилетия са повиците за *Покаяние*, които произтичат от днешната прекалено размножена партийна среда. Новото е, че призивите за *Покаяние* са насочени към политическия противник, към другия и другите. Призоваващата страна се изживява като праведна. Възможно ли е при подобна употреба не на тайнството, а на думите, които го обозначават, да се постигне резултат? И какъв би трябвало да бъде той? Греховната политическа сила да се превърне във войнство от ангели, които работят за доброто на народа (позната теория в ново одеяние), или по съдебен път да бъдат признати въз основа на изповедта им за грешници, които да се приучат към *покаяйна дисциплина* в затвора? Какво всъщност целят призивите за *Покаяние*, които разтърсват публичното пространство? Не да го постигнат, а да насочат вниманието към подателя, който с пропагандна цел е заел позата на поборник за справедливост. Това е смисълът на светската употреба на *Покаянието*, смисъл, който няма нищо общо с оня, вложен от Бога в християнското тайнство.

Защо е невъзможно *Покаяние*? Защо съвременните призови за него са един безсмислен речеви жест? Защото те идват от подател-безбожник и не са поставени в контекста на мислене и морал, признаващи за единствен и авторитетен съдник Бога. Защо още? Защото няма единомислие по това какво е грях. Защото няма разбиране относно същността на греха като двигател за духовното прераждане на човека. Защото грехът не се обвързва с личностно усилие и с персонална потребност от *Изповед*, *Покаяние* и изтърпяване на наложено изпитание. Призовава се към *Покаяние* без *Изповед* заради обществения ефект. Всичко, достойно за *Изповед*, се заравя дълбоко в паметта, а следите се заличават. Не вътрешната драма на *Изповедта*, а компроматът понякога изкарва на бял свят догадки за истинската същност на събитията, които сме преживели, но все още не сме осмислили. Исканото *Покаяние* без *Изповед* е средство за отсрочка в кризата на недоверието. Редуващите се в падането и въздигането сили при всяко поредно разместване в политическото пространство интерпретират призива за *покаянието* съобразно мястото си. При всички случаи обаче *Покаянието* продължава да се схваща като изискване към другите, най-често падналите и безсилните. Все още никоя сила или среда не го е възприела като средство за собствено пречистване и преобразяване.

Има и още нещо. *Покаянието* и в традиционния народен, и в християнския смисъл на думата е индивидуално, персонализирано деяние. Кае се съзнателно по собствено желание и по вътрешна потребност от преобразяване човек, който може да се идентифицира с всевиждащия Божествен поглед и да се самоосъди. Призивите да се покаят партии, дори във варианта когато извинението е поднесено от техните водачи, е безсмислица. И това е така, не само защото те се насочват към колективен субект. Не се отчита фактът, че *Покаянието* се извършва пред упълномощено от Църквата лице (епископ, свещеник). Изповедникът също е персонализиран, но винаги изгълнява тази роля като пълномощник на Бога. Кой в съвременните условия на светско *покаяние* ще оцени искреността, ще наложи *покаяйна дисциплина* и ще прецени кога

каещият се може да получи опрощение? Кой ще поеме ролята на изповедника?

Най-общо искането е формулирано в смисъл да се покаят пред народа, да поискат прошка от народа. Но народът също е колективен субект и в тази своя битност не може да бъде изповедник. В християнството Покаянието е онова тайнство на общуване на човека с Бога чрез конкретен негов представител, при което общуване се уточняват условията за обновяване на човека или по-точно за превръщането му в такъв, какъвто е бил преди прегрешението. Самото тайнство е средство човекът да съхрани приживе статута си на праведен.

Какво се получава при съвременната светска употреба на Покаянието? Вината (грехът) не е посочена. Подтикваният към Покаяние не е човек. Изповедникът също не е персонализиран. Изисква се Покаяние от другите. Крайната цел е постигане на „справедливост“, в чието раздаване особена роля се отрежда на съда. На практика се оказва, че повикът не е за Покаяние, защото то остана без връзка с греха и най-важното – с опрощаването след вътрешно преобразяване. Зад заимстваната от християнството лексика се провиждат не опити за преминаване през едно от светите тайнства на нашата религия, не Покаяние, а публично самопризнание (нещо в стила на партийната самокритика), което би улеснило публичното охуляне и осъждане. С други думи съвременните призиви за Покаяние в дълбинния си смисъл ни връщат към идеята за народния съд, в нов вариант разбира се. Кое то пък извиква в паметта поговорката за Дявола, читател на Евангелието. Кой как е чел Евангелието личи от начина, по който го прилага. При днешния прочит не можем да се надяваме, че неговите интерпретатори ще ни приобщат към тайнството.

Покаянието може би ще се осъществи след време, когато силите, приканващи днес към подобен светски по своята същност жест, съумеят да излъчат личности, способни да признаят Бога и да подчинят душевните си движения на неговите закони. Деперсонализацията, обезличаването на човека, откъсването му от неговия Създател, свеждането му до статистическа единица, действаща по избран от преходни създания модел или насочвана към поведение, непристъпно на собствената ѝ културна традиция, правят всички позовавания на Светото Писание най-деликатно казано нередни³.

проф. д.и.н. Гатя Симеонова

Литература

Георгиева 1985: Георгиева, Ив. Животът, трудът, грехът.

Етнография на България. Т.3, С., с. 71-73

Георгиева 1994: Георгиева, Ив. Българска митология, С., с. 94

Етнография 1985: Етнография на България. Т. 3, София.

Кирилова 1986: Кирилова, А. Грехът като морална оценка в българската народна култура. Векове, 6, с. 32-37

Малицки 1951: Малицки, П. И. История на християнската църква. Ч. 1, С., с. 40

Маринов 1914: Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи, С., с. 237-238

Чифлянов 1997: Чифлянов, Бл. Литургия, С., с. 290

Бележки

¹ Чифлянов 1997:290 и цитираните там правила от номоканона на Великия требник.

² Опрощаване се извършва и в самия храм, между хората, които на този празник са посетили вечерната служба. Според Църковния устав или Типика на Българската православна църква след отпуст на вечернята на Сиропустна неделя става взаимно опрощаване. Благодаря на колежката Евгения Кръстева, която ми обърна внимание върху тази подробност, като сподели личните си впечатления от вечернята в храма „Св. Неделя“ в София, отслужена от българския патриарх. Според видяното от нея патриархът иска прошка от целия народ, а богомолците взаимно си целуват ръка и си пожелават „леки пости“. Тази практика е повсеместна в българските православни храмове, но липсват проучвания върху християнския пласт на българската празничност от страна на етнографи и етнологии, поради което засега знанието в тази област е повърхностно. Относно мястото на взаимното опрощаване в църковната обредност виж Типик или църковен устав, С., 1980, Трети отдел – Триод. 1. Постен триод, Сиропустна неделя, с. 421-423. Благодаря на отец Димитър от храма „Св. Илия“ в ж.к. Дружба 2 в София, който беше любезен да ми даде консултация и да ми предостави храмовия екземпляр на Типика.

³ Този текст беше написан през 2000 година по повод на предстоящо научно събитие. Част от него беше публикувана със същото заглавие в сборник Живненият цикъл. Доклади от българо-сръбска научна конференция 12-16 юни 2000, С., с. 28-36.

Гатя Симеонова е доктор и доктор на историческите науки, професор (ст.н.с. I ст..) в Института по етнология и фолклористика с Етнографски музей (ИЕФЕМ) при БАН. Автор е на книгите: „Литературният празник“ (1993), „Проблеми на Кирило-Методиевата празничност“ (1993), „Загадките около етническия произход на солунските братя или на кое племе

собствено принадлежат светците Кирил и Методий“ (1993, второ доп. изд. 1999), „Покръстването“ (1994), „Денят на Кирил и Методий“ (1994), „Аз-повестуване“ (1996), „Традициите в празничността“ (1999), „Традиционните празници в състояние на промяна“ (2000), „Театърът на българите (През погледа на етнографа)“ (2000), „Християнската празничност на православния българин“ (2001), „Привержени само на работата си или възрожденският учител – един от творците на новобългарската култура“ (2002), „Взаимоотношението град-село в етнографска интерпретация“ (2005), „В началото бе светлината“ (2005), „Проблеми на Кирило-Методиевата празничност. Книга втора“ (2007), „Пътеките на мисълта“ (2008), „В търсене на етнографски подход при изучаването на града по българските земи. (В Проблеми на българската градска култура. Т. 5)“ (2009), „Похвално слово за коня“ (2010), „Във славен град живеем ний. Етнологички поглед към Русе.“ (2010), „Млечна зрелост. Етнографска документалистика тип „житейски истории“ (2011), „Начинанието „памет“ (Градиво за бъдещата история на българската етнография)“ (2015), „Групи българско население и етнографски групи“ (2015), „Честването на светите братя Кирил и Методий у българите“ (2020) и „Живее като сън временно на тая земя“ (2020). Автор е на сборника с разкази „Прахосница на време“ (1982, издание на полски – 1987), на романа „Бъди жива завинаги“ (1996), както и на стихосбирките „Жена от края на XX век“ (1991; 2017), „Споделеност“ (1996), „Обречена на слово“ (1996), „Унаследяване“ (2008) и „Дървеса“ (2019).

храм „Св. вмчк Георги“

9650 Каварна, ул. „Г. С. Раковски“ 2, тел.: 0570 82584

Основател на енорийския бюлетин: **о. Василий Яков**
Идея за възстановяване на изданието, съставител и издател:
Атанас Димитров – АтаДим, редактор: д-р Ивана Радонова,
предпечатна подготовка: Бисер Стоянов
ISSN 2535 – 0455

Екипът на „Вяра и Дело“ търси съмишленици и подкрепа! Всеки желаещ може да ни помогне по най-удачния за него или нея начин: писане на статии, репортажи, пътеписи, преводи, разпространение на бюлетина и др.

За нас ще е радост присъединяването на всеки от вас! Ще се радваме и да споделяме своите умения и заедно да придобиваме нови. Всяка помощ е добре дошла, а всеки помощник – част от богатата съкровищница на сърцата.

За повече информация – dompro@abv.bg, 088 9289387.

Може да четете напълно безплатно броевете на „Вяра и Дело“ в интернет – https://hristianstvo.bg/?page_id=3307